

UN NOU FORT ROMAN LA CUMIDAVA-RÂȘNOV*

OVIDIU ȚENȚEA, ALEXANDRU POPA, LIVIU PETCULESCU

A NEW ROMAN FORTLET AT CUMIDAVA-RÂȘNOV

This study presents the most relevant results of the geophysical surveys carried out in the framework of the LIMES National Program within the Râșnov - *Cumidava* fort and civil settlement.

The Râșnov Roman Fort was considered in its first phase, namely between 101–118 AD, as a component part of the northern frontier of the province of *Moesia Inferior*, which would have been extended at that time also in the south-east of Transylvania. The strategic role of the fort would have been to defend the access point in the province from the north through The Bran Pass. After 118/119 AD it would have become a fortification of *Dacia Inferior*.

The most important result of the magnetometric research is the discovery of a fortlet (with the dimensions of 73 by 50 m). It had two entrances on the West and East sides. Inside, you can see the prints of some building complexes, arranged along a road that connects the two entrances.

The archaeological verification of the result of the geophysical survey was done by excavating in 2017 a section where the third (outer) ditch of the larger fort and the ditch of the small fortification was discovered. The best known analogy for the small fortification at Râșnov is the Castleshaw fortlet.

This new fortlet is the earliest Roman fortification known in Râșnov, and can be connected with the functioning of the small fortification in Rucăr (dated between 102–118 AD). Through this discovery, we obtained a new archaeological argument on the link between the legionary camp at Novae and the southeast of Transylvania on the *Transalutanus* line dating from the reign of Emperor Trajan.

KEYWORDS: Dacia, frontiers, limes, fortlet, geophysical survey.

CUVINTE CHEIE: Dacia, frontiere, limes, fort, prospecțiuni geofizice.

INTRODUCERE

Cu toate că arhitectura militară romană pare la o primă vedere foarte standardizată, pe măsură ce castele sunt cercetate mai detaliat se disting structurile particularizate, care se deosebesc de schema general acceptată. Un exemplu elocvent în acest sens ne oferă castrul din preajma orașului Râșnov, identificat cu numele antic de *Cvmidava*. Din punct de vedere strategic, importanța acestui castru ține de amplasarea sa specială în teritoriu, acesta fiind corespondența în sud-estul Transilvaniei, a fortificației de la Rucăr¹, ambele având rolul de a supraveghea accesul prin pasul Bran–Rucăr.

Fortificația este situată pe un grind, dispus între cursurile râurilor Bârșa (sud-vest) și Ghimbășel (nord-est), la aproximativ 500 m de cursul actual al Bârsei. Situl se află la aproximativ 3 km nord-vest de localitatea modernă Râșnov, la nord-est de drumul modern care asigură comunicarea între Cristian și Vulcan. Locul pe care a fost ridicat castrul, este cunoscut de populația locală drept „Grădiște” sau „Erdenburg”. Astăzi, în teren se distinge traseul patrulei al fortificației, precum și intervențiile săpăturilor arheologice efectuate de-a lungul timpului. Ampretele vechilor săpături nu se mai observă decât pe alocuri și cu o oarecare dificultate. În exteriorul incintei, cu precădere către nord și vest, sunt vizibile la suprafața solului urme ale unor presupuse ruine și fragmente ceramice, aparținând probabil așezării civile din preajma castrului.

Primele informații despre existența castrului roman de la Râșnov au apărut în a doua jumătate a secolului XIX-lea. Primele cercetări sistematice din castru au fost conduse de Mihail Macrea abia în anul 1939². Cu ocazia acestor intervenții, au fost dezvelite cele patru porți, precum și turnurile de colț. În paralel s-au mai efectuat două secțiuni diagonale, devenite tradiționale pentru cercetările acelei epoci. Prin intermediul acelor secțiuni lungi, dar foarte înguste, au fost semnalate mai multe clădiri din

* Acest studiu a fost realizat în cadrul Programului Național LIMES, finanțat de Ministerul Culturii și Identității Naționale.

¹ Bogdan Cătănicu 1974, 277–288.

² M. Macrea a publicat o inscripție descoperită în castru, ocazie cu care a furnizat și unele informații referitoare la structura castrului: Macrea 1944, 234–261. Alte detalii la Macrea 1969, 227, 228, 232.

interiorul fortificației. Ulterior, în perioada anilor 1969–1974, săpăturile au fost continuate, fiind cercetate elemente ale incintei pe toate cele patru laturi, precum și cele patru porți și turnurile de colț. Au mai fost dezvelite părți din clădirile A–E la fel ca și clădirea comandamentului. Cercetările din anii 1969–1970 au fost publicate în formă monografică³, restul fiind prezentate prin rapoarte de săpătură⁴.

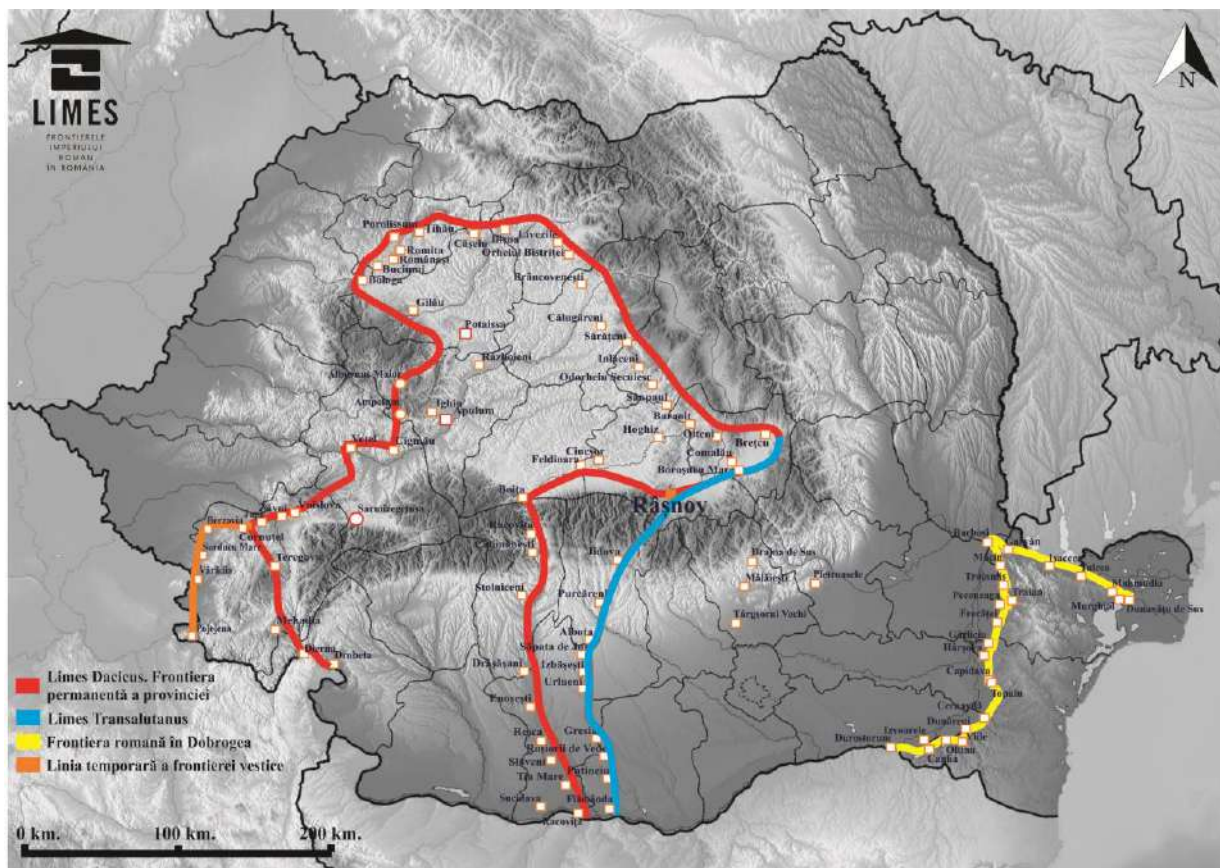

FIGURA 1: Harta frontierelor romane din România, cuprinzând localizarea castrului de la Rășnov (Programul Național LIMES – <https://limesromania.ro/ro/articole/despre-proiect>).

Potrivit autorilor cercetărilor, acest castru ar fi avut două faze principale de existență. În prima fază, castrul era apărat de un val de pământ (114×110 m), dublat de un șanț de apărare. În cea de-a doua fază a fost construită o incintă din zid de piatră (124×118 m), plan dreptunghiular; orientat cu colțurile spre punctele cardinale principale. Porta praetoria se afla pe latura de nord-est, fiind orientată spre pasul Bran⁵.

Pe baza datării unor artefacte și pe unele observații asupra arhitecturii porților, castrul a fost datat în perioada târzie a domniei lui Hadrian sau la începutul domniei lui Antoninus Pius. Trupa atestată aici este *VI nova Cumidavensium Alexandriana Severiana? / Vindelicorum p. f. Cumidavensis Alexandrianae*. Porțile și alte clădiri din interior au fost reconstruite sau reparate după domnia lui Severus Alexander⁶.

³ Gudea, Pop 1971.

⁴ Gudea, Pop 1973, 13–24; Gudea, Pop 1974–1975, 55–78; Gudea, Pop 1975, 56–72; Petculescu *et alii* 2014, 175; Petculescu *et alii* 2015, 113–114; Petculescu *et alii* 2016, 62–63; Petculescu *et alii* 2017, 68–69; Petculescu *et alii* 2017, 111–112; Petculescu *et alii* 2018.

⁵ Pentru prezentarea și interpretarea detaliată a clădirilor din interiorul castrului, vezi Marcu 2009, 222–229. Vezi de asemenea și Vlădescu 1983, 124–125; Gudea 1997, 65–66, nr. 42.

⁶ IDR III/4, 221; Piso 1993, 192–196, nr. 5.

Castrul de la Rășnov a fost considerat, în prima sa fază, adică între anii 101–118, drept parte componentă a frontierei nordice a provinciei Moesia Inferior, care ar fi fost extinsă în acea perioadă și în sud-estul Transilvaniei. Rolul strategic al castrului l-ar fi constituit apărarea intrării în provincie dinspre nord, prin pasul Bran. După anii 118/119 ar fi devenit o fortificație a provinciei Dacia Inferior⁷.

FIGURA 2: Castrul și așezarea de la Rășnov, detaliu din ortofotoplan – Daniel Costea – 2016, ©MNIR

CERCETĂRI DE TEREN ÎN CADRUL PROGRAMULUI NAȚIONAL LIMES

Cu ocazia desfășurării Programului Național LIMES, accentul cercetărilor de teren s-a pus pe înregistrarea topografică a datelor vizibile pe teren și pe măsurători geofizice. Deoarece în trecut, în jurul fortificației au fost identificate mai multe puncte cu descoperiri de ceramică, care ar atesta existența unui vicus militar, s-a decis desfășurarea unor investigații extinse mai ales în exteriorul zidurilor fortificației de la Rășnov.

Din punct de vedere tehnic cea mai adecvată metodă de cercetare a fost considerată magnetometria, care se bazează pe interpretarea contrastului valorilor câmpului magnetic al suprafeței solului într-un punct anumit și al câmpului magnetic natural al pământului. Această diferență permite evidențierea de anomalii magnetice care indică existența unor structuri subterane de origine naturală sau umană. Utilizată împreună cu alte metode de cercetare, magnetometria permite o recunoaștere

⁷ Țentea, Matei-Popescu 2015, 115–118.

mult mai eficientă a urmelor arheologice subterane. Spre deosebire de multe alte metode de cercetare arheologică, magnetometrie posedă particularități deosebite: rezultatele ei nu depind considerabil de timpul zilei, anotimp, condiții climaterice, culturi agricole sau starea suprafeței solului. În afara de aceasta, metoda oferă posibilitatea de a desluși structuri arheologice aflate complet sub pământ, până la o adâncime de cca 2 m.

Pentru studierea geomagnetică a suprafețelor de la Râșnov s-au folosit sonde de tip Fluxgate. Cartarea magnetometrică s-a efectuat în perimetre rectangulare. Vizualizarea datelor achiziționate a fost realizată prin interpolare, folosindu-se algoritmul interpolării bi-liniare și o scalare lineară a nuanțelor de gri a valorilor interpolate: culoarea neagră corespunde valorilor înalte pozitive, iar culoarea albă corespunde valorilor negative. Inițial harta magnetică a fost realizată pe baza unui sistem de coordonate locale. În urma georeferențierii hărților magnetice procesate pe baza fiecărui perimetru măsurat, a fost posibilă îmbinarea acestora într-o singură imagine și apoi combinarea acesteia cu alte categorii de date spațiale. Astfel, pentru integrarea rezultatelor obținute prin măsurări magnetometrice din interiorul castrului, planul rezultat în urma măsurătorilor magnetometrice a fost suprapus cu planul săpăturilor contemporane⁸, precum și cu planului rezultat în urma săpăturilor arheologice din anii 1969–1974⁹.

În total, cu ocazia lucrărilor din cadrul Programului Național Limes, s-a cercetat magnetometric o suprafață totală de aproximativ 6 ha.

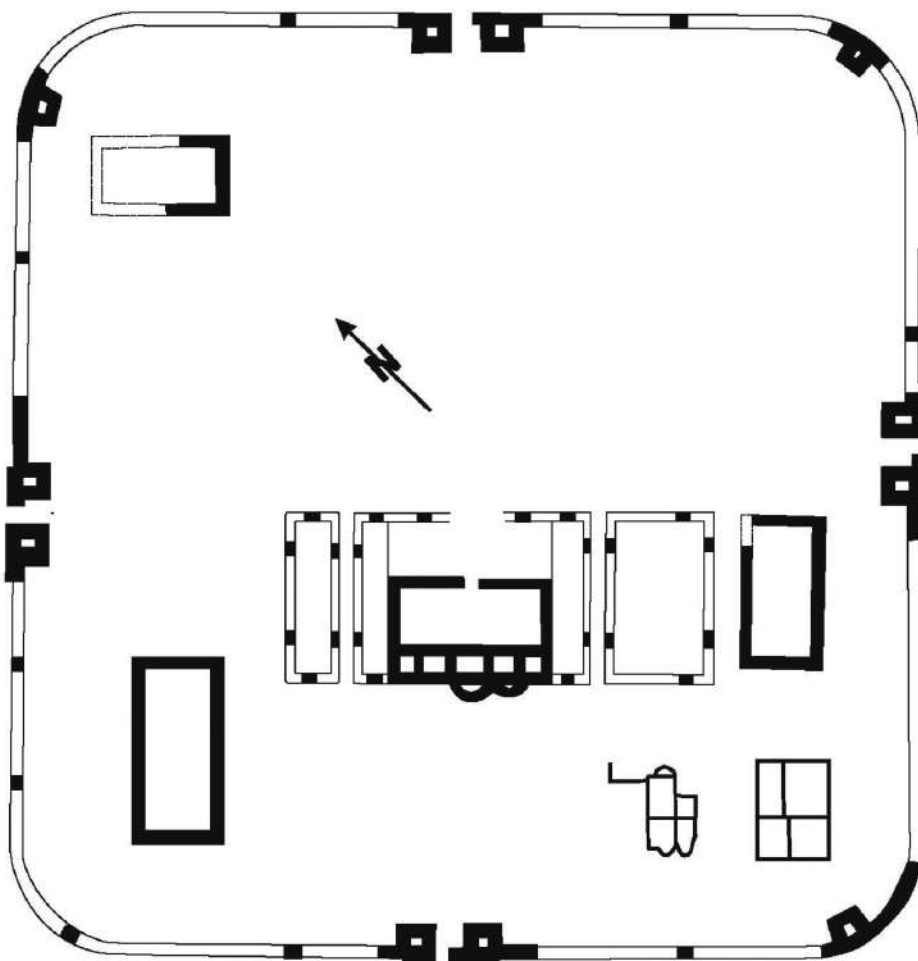

FIGURA 3: Planul castrului de la Râșnov în urma cercetărilor arheologice (după Marcu 2009, 298, pl. 30)

⁸ Planul a fost preluat din versiunea online a Repertoriului Arheologic Național: <http://ran.cimec.ro/sel.asp?lang=EN&imgid=41328>.

⁹ Gudea, Pop 1974–1975, 55–78.

REZULTATE CERCETĂRILOR NON-INVAZIVE

În interiorul castrului, harta magnetometrică procesată în condițiile descrise mai sus, conține o serie de anomalii, dintre care amintim în primul rând cele de formă alungită și valoare magnetică negativă (culoare deschisă). Coroborând forma și orientarea acestor anomalii constatăm că ele sunt aproximativ congruente cu secțiunile de săpătură de până la 1974, inclusiv secțiunea dispusă diagonal, care străbătea tot interiorul castrului pe direcția dintre turnurile/colțurile de nord-est și sud-vest. Anomaliile cu valoarea magnetică pozitivă ridicată, indică surse de magnetism, care se datorează unor resturi de construcții. Imposibilitatea de a reconstitui formele acestor construcții se datorează probabil faptului că castrul a avut mai multe faze de construcții.

FIGURA 4: Corelarea planului cercetărilor arheologice publicate din castrul de la Râșnov cu rezultatele prospecțiunilor geofizice din anul 2016.

În așezarea civilă au fost identificate câteva elemente semnificative, pe care le vom descrie succint în cele ce urmează. Se remarcă în primul rând, anomaliile de formă alungită și dimensiuni mari pe lungime, surprinse mai ales la limita zidului de vest al castrului. După părerea noastră acestea reprezintă urmele celor trei șanțuri ale castrului din faza lui „de piatră”. Fiecare dintre acestea au lățimea la suprafața actuală a solului de aproximativ 3 metri. Interpretarea celor două traiecte, care

apar la distanțe variabile de laturile de est sau de nord, nu o vom putea clarifica până la o eventuală extindere a investigațiilor.

În partea de Nord a suprafeței cercetate, la aproximativ 50 metri de colțul nordic al castrului, se remarcă amprente de contururi rectangulare, care marchează existența unor clădiri care au funcționat în cadrul așezării civile.

În partea de sud-sud-est al suprafeței cercetate magnetometric, semnalăm o anomalie de formă rectangulară cu dimensiunile de circa 11×6 m și o anomalie circulară în partea centrală. Spre nord de aceasta, s-a identificat o altă anomalie, care reprezintă după toate probabilitățile urmele unui cuptor.

Pe de altă parte, cea mai importantă semnalare a cercetării magnetometrice este structura rectangulară cu colțurile rotunjite, care acoperă o suprafață de aproximativ 73×50 m. Vizual se disting două intrări, cu deschiderea de circa 6–6,5 pe laturile de Vest, respectiv pe cea de Est. În interior se pot observa amprente de complexe, dispuse de-a lungul unui drum, care unește cele două intrări. Amplasarea porților pe laturile lungi ale fortificației este destul de atipică pentru exemplele cunoscute în lumea romană¹⁰.

Pentru verificarea arheologică a rezultatului prospecțiilor geofizice, în anul 2017 a fost trasată o secțiune cu dimensiunile de 15×1 m (FIG. 4). În cadrul săpăturilor au fost descoperite două șanțuri: cel de-al treilea șanț al castrului mare și, respectiv, șanțul fortificației mici, identificate prin prospecțiuni geofizice. Agger-ul micii fortificații pare să fi fost nivelat aproape total, pământul din structura sa fiind dislocat peste șanțul corespunzător¹¹.

Cea mai bună analogie cunoscută pentru fortificația mică de la Râșnov este fortlet-ul de la *Castleshaw*¹². În timpul campaniei lui Agricola din anul 79, acolo apare un castru destinat unei trupe de auxiliari care a fost abandonată în jurul anilor 90. Ulterior, zona pare să fi fost reocupată în jurul anului 105, prin intermediul unui fortlet, care constituie de fapt analogia cu fortificația de la Râșnov.

Una dintre ipotezele plauzibile de interpretare a structurii rectangulare de la Râșnov ar fi o fortificație în care putea staționa o garnizoană de circa 60 de oameni, adică o *centuria*. Distincția terminologică dintre *fortlet* și *small fort* a fost făcută prin lipsa clădirilor administrative din interiorul primei¹³.

ÎN LOC DE CONCLUZII

Cercetările non-invazive efectuate la Râșnov, realizate cu ocazia documentației prin Programul Național Limes, indică o locuire intensă nu doar pe interiorul fortificației romane, ci și în afara ei. Acest fapt indică nevoia imperioasă a extinderii prospecțiilor din acest areal. Pentru o mai bună organizare a managementului acestui sit arheologic, care urmează să devină parte componentă a sitului UNESCO „Frontiera Imperiului Roman în Europa”, se impune delimitarea clară a sitului.

În stadiu actual al cercetării este foarte greu să avansăm concluzii despre rolul și rostul fortificației de dimensiuni mici, descoperită prin metode non-invazive și confirmată prin săpături la Râșnov. Cu toate acestea, *fortlet* este cea mai timpurie fortificație romană de la Râșnov care, pe baza analogiilor, poate fi datată în primii ani de după cucerirea Daciei. Această fortificație timpurie poate fi pusă în conexiune cu funcționarea fortificației de mici dimensiuni de la Rucăr. Prin această descoperire am obținut un nou argument arheologic privind legătura dintre castrul legionar de la *Novae* și sud-estul Transilvaniei pe linia transalutană încă din perioada împăratului Traian.

¹⁰ Fleer 2004, 80–81.

¹¹ Petculescu *et alii* 2018.

¹² Walker 1989, 23–25; Symonds 2015, 87, Fig. 6.2.

¹³ Symonds 2009, 955–956.

BIBLIOGRAFIE

- Bogdan-Cătănicu 1974 I. Bogdan Cătănicu 1974 – I. Bogdan Cătănicu, Cercetări în castellum de la Rucăr, *SCIVA*, 25, 2, p. 277-288
- Gudea 1997 N. Gudea, Der dakische Limes. Materialien zu seiner Geschichte, *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseum, Mainz*, 44, p. 1–113
- Gudea, Pop 1971 N. Gudea, I. Pop, *Castrul roman de la Râșnov-Cumidava. Contribuții la cercetarea limesului de sud-est al Daciei romane*, Brașov, 1971; varianta germană: *Das Römerlager von Râșnov (Rosenau). Cumidava. Beiträge zu den Limesuntersuchungen im Südosten des römischen Dazien*, Brașov, 1971
- Gudea, Pop 1973 N. Gudea, I. Pop, *Castrul roman de la Râșnov. Săpăturile din anul 1971, Cumidava*, 7, 1973, p. 13–24
- Gudea, Pop 1974–1975 N. Gudea, I. Pop, Cercetări arheologice în castrul roman de la Râșnov, *Studii și Materiale de Muzeografie și Istorie Militară*, 7–8, 1974–1975, p. 55–78
- Gudea, Pop 1975 N. Gudea, I. Pop, *Castrul roman de la Râșnov. Săpăturile arheologice din anii 1973–1974. Raport preliminar, Cumidava*, 8, 1974–1975, p. 56–72
- Fleer 2004 Ch. Fleer, *Typisierung und Funktion der Kleinbauten am Limes*, în E. Schallmayer (Hrsg.), *Limes Imperii Romani*. Beiträge zum Fachkolloquium „Weltkulturerbe Limes“ November 2001 in Lich-Arnsburg (= Saalburg-Schriften. 6), Bad Homburg v. d. H., 2004, p. 75–92
- IDR III/4 I.I. Russu, *Inscripțiile Daciei romane, 4. Zona răsăriteană*, București, 1988
- Macrea 1944 M. Macrea, *Cumidava, Anuarul Institutului de Studii Clasice*, 4, 1941–1943 (1944), p. 234–261
- Macrea 1969 M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1969
- Marcu 2009 F. Marcu, *Organizarea internă a castrurilor romane*, Cluj-Napoca, 2009
- Petculescu et alii 2013 L. Petculescu, S. Coșuleț, R. Ștefănescu, I. Bauman, C. Mitar, D. Poltorak, Râșnov, jud. Brașov [Cumidava] Punct: Grădiște, Erdenburg, *CCA*, 2013, p. 175
- Petculescu et alii 2014 L. Petculescu, S. Coșuleț, R. Ștefănescu, I. Bauman, C. Mitar, D. Poltorak, Râșnov, jud. Brașov [Cumidava] Punct: Grădiște, Erdenburg, *CCA*, 2014, p. 113–114
- Petculescu et alii 2015 L. Petculescu, S. Coșuleț, C. Mitar, D. Poltorak, Râșnov, jud. Brașov [Cumidava] Punct: Grădiște, Erdenburg, *CCA*, 2015, p. 62–63
- Petculescu et alii 2016 L. Petculescu, S. Coșuleț, C. Mitar, A. Gonciar, D. Poltorak, T. Dumbrăveanu, Râșnov, jud. Brașov [Cumidava] Punct: Grădiște, Erdenburg, *CCA*, 2016, p. 68–69
- Petculescu et alii 2017 L. Petculescu, S. Coșuleț, C. Mitar, J. Miller, I. Dumitrescu, T. Dumbrăveanu, Râșnov, jud. Brașov [Cumidava] Punct: Grădiște, Erdenburg, *CCA*, 2017, p. 111–112
- Petculescu et alii 2018 L. Petculescu, S. Coșuleț, C. Mitar, T. Dumbrăveanu, Râșnov, jud. Brașov [Cumidava]. Punct: Grădiște, Erdenburg, *CCA*, 2018 (în curs de apariție).
- Piso 1993 I. Piso, *Fasti provinciae Daciae I. Die senatorischen Amtsträger*, Bonn, 1993
- Symonds 2009 M.F.A. Symonds, *Fortlets and their adaptation for artificial frontiers*, în A. Morillo, N. Hanel, E. Martín, Madrid Á. Morillo (eds), *Limes XX: Estudios sobre la Frontera Romana. Roman Frontier Studies*, vol. II, Anejo de Gladius 13, León, Spain, September 2006, p. 955–963
- Symonds 2015 M.F.A. Symonds, *The curious incidence of fortlets in the Pennines*, in D.J. Breeze, R.H. Jones, and I.A. Oltean (eds), *Understanding Roman frontiers: papers offered to Professor Bill Hanson on the occasion of his retirement John Donald, Edinburgh*, p. 82–100
- Țentea, Matei-Popescu 2015 O. Țentea, Fl. Matei-Popescu, Why there? The preliminaries of constructing the Roman Frontier in South-East Dacia, *AMN*, 2015, p. 109–130
- Vlădescu 1983 C. M. Vlădescu, *Armata romană în Dacia Inferior*, București, 1983
- Walker 1989 L. Walker, *Castleshaw: The Archaeology of a Roman Fortlet*, Greater Manchester Archaeological Unit, 1989, p. 23–25

LIST OF ILLUSTRATIONS

FIGURE 1: I. Map of the Roman Frontiers in Romania, with the localization of Râșnov roman fort (LIMES National Program - <https://limesromania.ro/ro/articole/despre-proiect>)

FIGURE 2: The fort and civil settlement from Râșnov, detail from orthophotoplan (Daniel Costea – 2016 - ©MNIR)

FIGURE 3. The plan of the Râșnov Fort, after archaeological research (after Marcu 2009, 298, pl. 30)

FIGURE 4: The correlation between the published archaeological research from Râșnov and the geophysics surveys from 2016.

OVIDIU ȚENEA
Muzeul Național de Istorie a României
ovidiu.tentea@gmail.com

ALEXANDRU POPA
Muzeul Național al Carpaților Răsăriteni
alex.popa@live.de

LIVIU PETCULESCU
Muzeul Național de Istorie a României
liviu_pliviu2011@gmail.com